

Оксана Сліпушко, д-р філол. наук, проф.

e-mail: o.slipushko@knu.ua

Київський національний університет
імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

Ольга Щелкунова, д-р філос., асист.

e-mail: olhashchelkunova@knu.ua

Київський національний університет
імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

СЕРЕДНЬОВІЧНІ ЛІТОПИСНІ ТРАДИЦІЇ ГЕРОЇЧНОГО ЧИНУ Й "УКРАЇНА В ОГНІ" ОЛЕКСАНДРА ДОВЖЕНКА

У статті аналізується поняття середньовічного літописного "героїчного" чину та його вплив на ідейний простір кіноповісті "Україна в огні" Олександра Довженка. Дослідження базується на аналізі найдавнішого киеворуського літопису "Повість врем'яних літ", зокрема воїнських повістей про князів Олега і Святослава та проєкції заявлених ідей на твір О. Довженка "Україна в огні". Наголошується, що образи князів-воїнів, зокрема Святослава, його гасло "йду на ви", пріоритет воїнських цінностей, оборона Вітчизни, боротьба з іноземними загарбниками складають основу поняття "героїчний чин". У творі О. Довженка актуалізується та інтегрується в нову добу середньовічний героїчний чин і образ воїна, лицаря, творячи контекст боротьби України та її героїв у боротьбі з фашистськими загарбниками. Зазначається, що письменник апелює і до радянського режиму, який залишив його Вітчизну в огні, що призвело до численних людських жертв і руйнувань.

Ключові слова: українська література, Середньовіччя, воїнська повість, Олександр Довженко, кіноповість, "Україна в огні", героїчний чин.

Літопис "Повѣсть врѣмянныхъ лѣтъ" є текстом синтетичним, який поєднав у собі елементи різних жанрів, репрезентувавши загальну картину киеворуського буття від найдавніших часів до початку XII століття. Визначальною у літописі є ідея героїчного чину, що реалізується насамперед у воїнських повістях і втілюється в образах князів-воїнів, як Святослав Хоробрий. Свого часу І. Франко стверджував, що багато оповідей літопису,

аж до згадки про смерть Святослава, були не стільки історією, як поемами князівсько-дружинного епосу та сагами скандинавського походження. До давньоруської художньої епіки в літописанні І. Франко відносив такі частини літопису: 1) Легенда про Кия, Щека, Хорива, джерело яких більш казкове, ніж пісенне; 2) Прихід варягів – уривок якоїсь норманської саги про трьох братів, запрошених у чужий край на князювання; 3) Похід Олега на Київ і вбивство Аскольда і Діра – локальні саги для пояснення назв Аскольдової і Дірової могил; 4) Похід Олега на Константинополь – уривок скандинавської саги про флот на колесах, а інше – недоладний переказ тексту договору з греками; 5) Смерть Олега – скандинавська сага; 6) Смерть Ігоря і помста Ольги – скандинавська сага; 7) Візит Ольги до Константинополя – сага, а не історія; 8) Облога Києва печенігами – дружинна пісня, основана на місцевій традиції; 9) Болгарська війна і смерть Святослава – переказ саги, а не історія (Франко, 1976, с. 177). Таким чином, можна говорити про те, що "Повѣсть вѣрмяньныхъ лѣт" подає зразки нашого найдавнішого віршування, характерними рисами якого є ритмічний малюнок, чітка організація поетичної фрази, а сполучник "і" (в окремих випадках "а") – це своєрідна одиниця організації поетичної фрази. "Повѣсть вѣрмяньныхъ лѣт" – своєрідна мозаїка, що складається з річних записів, поетичних оповідань, ширших історичних описів і уривчастих відомостей та різних повідомлень. Але така мозаїчність не руйнує єдності та художньої цілісності літопису. Остання зумовлюється перш за все непорушністю світогляду та єдиною концепцією літопису – релігійним уявленням про людину і світ, що поєднується з ідеями любові до рідної землі, патріотичної тривоги за її долю, бо "земля наша велика й багата, тільки ладу в ній нема", бо "Бог дає владу кому хоче". Автор прагне також знайти героїв, достойно описати їхні вчинки і дати таким чином читачеві зразки для наслідування і повчання, тобто послідовно формується героїчний чин. Справжніх героїв, готових на самопожертву, на патріотичний чин літописець знаходить не тільки серед князів, а й серед простих людей. Так, не боярський син, а безіменний "отрок (хлопець) з обротькою" вирятовує киян

і княгиню Ольгу з онуками, саме кожум'яцький син "переймає" славу печенізького велета, старенький дідусь виявляє більше розуму і мудрості, ніж усі білгородські старійшини, і рятує людей "білгородським киселем" від печенізького полону. Перед читачем постає образ воїна, що є представником простого народу. Зображення людей у літописі відбувається за певною системою, що є частиною середньовічної літературної культури. Літописець оцінює людей за ідеалами і канонами свого часу і своїх світоглядних позицій. Характеристика людей літописцем безпосередньо пов'язана з усією ідейно-художньою системою літопису. Людина у центрі уваги автора є представником певного суспільного середовища. Загалом же "Повість врѣмянныхъ лѣтъ" – не просто пам'ятка писемності та суспільно-політичної думки, а й високохудожня поетична книга, збірка епічних пісень і перша, найдавніша історія українського народу. Твір Нестора-літописця значною мірою сприяв сакралізації руського історичного простору, створив образ Києворуської держави, який з часом еволюціонував у образ незалежної України нових часів. Потреба наголосити на постатях київських князів ставить їх у центр твору. Натомість про князів інших удільних земель говориться, якщо їхня діяльність стосується інтересів Києва. Це свідчить про киевоцентристську позицію пам'ятки, що по суті була тотожною інтересам усієї Руської землі.

Образ правителя, особливості його осмислення у середньовічній літературі та динаміка є яскравим відображенням еволюції та функціонування системи образів зокрема і спрямування книжності загалом. Говорячи про динаміку образу правителя і його вияви, використовуємо термін "персоналогія". У нашому випадку вважаємо доречним вести мову про персоналогію образів правителів у "Літописі Руському". Однією з визначальних ідей епохи Середньовіччя була ідея про державотворчу місію еліти. Водночас книжність утворює тезу про необхідність з боку світської влади враховувати позицію влади церковної. Особливістю літопису як середньовічного жанру є розповіді про події, у контексті яких формуються образи окремих осіб, які стають символами визначальних подій в історії Русі. Персоналогія, тобто спосіб оцінки персонажів літопису

синтезувала похвальні слова на честь князів, розповіді про події, учасниками яких вони були, що сприяло формуванню цілісного образу літописного героя. Образ правителя є визначальним для літописної персонології. Особливості представлення образу того чи іншого правителя свідчать як про домінуючі на певний час суспільно-політичні та культурно-літературні тенденції, так і позиції самого літописця, адже концепція особистості у літописі є однією з визначальних. Л. Задорожна зазначає, що у "поняття особистість «Літопис руський» включає усе, що пов'язане з інтелектуальним цензом та з емоційним буттям людини, надто – екстремальними: стосується це і пристрастей, і афектів, а також співвідноситься з наявністю або нестачею засад релігійності героя літописної розповіді" (Задорожна, 2006, с. 34). Дослідниця цілком правомірно підкреслює, що літописець розрізняє "тип поведінки і характер" (Задорожна, 2006, с. 43), поєднання котрих і представляє неповторність і специфіку конкретного образу, а їх зміна, зокрема поведінки відповідно до змін у суспільстві, визначає динаміку й еволюцію образу правителя. Зображення образу князя у середньовічних літописах є завжди офіційним, його показано у конкретних вчинках і діяльності. Літописець, як правило, перераховує чесноти князя, зовнішні прикмети, але дуже рідко говорить про його недоліки, якщо мова йде про звеличення постаті. Книжник в основному прагне уникати всього аморфного, нечіткого, намагається бути конкретним і чітким, тому князь постає як своєрідна емблема і символ тогочасної держави. Літописець наголошує на таких рисах, як героїзм, честь, слава, мудрість, а психологія, внутрішній світ героя фактично не показані, що робить літературні портрети схожими на монументи. В основному образ князя подається у непересічних ситуаціях – на чолі війська, при в'їзді у своє місто після перемоги, у битві, при вирішенні важливих державних справ, заснуванні міст і церков тощо. У літописанні бачимо не лише констатацію фактів, а й оцінки особистості. Зокрема, часто застосовується засіб порівняння руських героїв із біблійними, що є своєрідним "унормуванням" типу поведінки і характеру. Морально-етичний аспект у характері героя займає важливе місце, християнський кодекс є основою для формування ідеального

образу володаря, з яким гармонійно поєднуються риси етнічного, руського. В інтерпретації літописця, висока моральність і християнська етика є невід'ємними рисами політичного діяча. Літописці "маніфестують моральність політики і політичну мораль – як явища, що відповідають інтересам самої особистості – в розумінні її цілей, а також засобів, що її використовує вона для досягнення тих цілей: або під впливом ходу подій, або за власної ініціативи" (Задорожна, 2006, с. 58).

Перші образи князів у літописі "Повѣсть врѣмянныхъ лѣтъ" – Кий, Щек, Хорив і сестра їхня Либідь – легендарні засновники Києва. З літопису відомо, що Кий сидів на горі, де у часи літописця був узвіз Боричів, Щек – на Щекавиці, Хорив – на Хоревіці. На честь старшого брата вони заклали місто, назвавши його Київ. Літописець наголошує, що всі брати були "мудръ и смыслени, и нарицахуся Поляне, отъ нихъ же суть Поляне Кияне и до сего дни" (Повісті врем'яних літ..., 2002, с. 467). У літописі категорично заперечується думка про те, що Кий був перевізником, адже він ходив на Царгород. Натомість він був головним у своєму роді, царі виявляли йому велику честь, визнавали його владу. Також Кий заснував на Дунаї містечко Києвець, де хотів сісти. Всі брати жили і померли у Києві. Від них їхній рід почав князювати у полян. Як бачимо, головним для літописця є утвердити знатне походження Кия, а, отже, піднести ідею влади руського правителя, чим було закладено традицію пошани до правителя. Законність влади обґрунтовується літописцем і при формуванні образу Олега Віщого. Говориться, що три брати Рюрик, Синус, Трувер були варягами, але саме від них Руська земля стала так називатися. Після смерті братів уся влада перейшла до Рюрика, який сидів на Ладозі, заснував місто Новгород та інші поселення. У Рюрика було двоє мужів з іншого племені – Аскольд і Дір. Якось по дорозі до Царгорода Аскольд і Дір побачили Київ, де вирішили осісти. 866 р. вони ходили на греків і здобули перемогу. 879 р. помер Рюрик і передав владу Олегові разом зі своїм малолітнім сином Ігорем. Відтепер літописець постійно підкреслює законність влади Олега на київському столі, наголошуючи, що Олег був "від роду Рюрика", тобто мав достойне і знатне

походження. У літописі образ Олега є напівлегендарним і напівісторичним. Говориться, що 882 р. Олег захопив міста Смоленськ і Любеч, а потім прийшов в Угорське, сказавши Аскольду і Діру: "Вы ни князя, ни роду князя, но азъ есмь роду княжа" (Повісті врем'яних літ..., 2002, с. 480). За наказом Олега було вбито Аскольда і Діра, а сам він почав княжити у Києві, зробивши місто столицею Русі. Олег стає главою величезної держави, провадить незалежну міжнародну політику, за масштабами своєї діяльності та стратегічного мислення він робить колосальний крок уперед порівняно зі своїми попередниками. Князь уперше створив міжплеменну слов'яно-варяго-чудську армію і, здійснивши 882 р. великий похід, об'єднав північну (Верхню) і південну (Нижню) Русь у єдину державу зі столицею у Києві. Олег засновував міста, встановив данину від інших племен для Києва, переміг багато племен і підкорив їх Києву. 907 р. Олег ходив на греків, зокрема Царгород, тому його владу визнала Візантія. Літописець пише, що руський володар вразив греків, коли кораблі поставив на колеса, аби дійти до міста. Греки просили князя не губити місто, обіцяли данину, яку він захоче. Коли візантійські послы принесли Олегу вино та їжу, він не прийняв, бо воно було отруєне. Греки злякалися, подумавши, що то не Олег, а святий Дмитрій, якого послав проти них Бог, тому князя прозвали Віщим. Узявши велику данину, Олег встановив мир і підписав вигідний для Русі договір із Візантією. Тоді ж русичі повісили свої щити на воротах Царгорода на знак перемоги. Літописець ставить Олега поряд із візантійськими імператорами Костянтином Великим і Михайлом III. Олег у "Повѣсть врѣмянныхъ лѣтъ" представлений як жорсткий та успішний воєначальник, хитрий і розумний правитель. Але він у своїй діяльності ніколи не виходить за межі правил і традицій, робить лише "елико же ратнии творять", тобто те, що прийнято серед воїнів. Водночас спостерігаємо протиріччя у зображенні образу Олега. Він язичник, але терпеливо відноситься до християнства, приймаючи християнські клятви греків. Він ніби знаходиться між двох вір, коли посварився з язичницьким волхвами, але не прийняв християнства. Коли волхви напрокували Олегу смерть від

коня, літописець наголошує, що князь прийняв це в ум, а не в серце. Ум у літописі є тим началом у людині, що веде до помилок, а правильне рішення приходить лише через серце. Говориться і про гординю Олега, котрий постраждав через неї, ставши жертвою укусу змії, що виповзла з голови мертвого коня. Синтез позитивного і негативного начал в образі Олега свідчить про те, що література у представленні образу правителя еволюціонувала від суперечливого язичницького героя до позитивного християнського правителя. Більшість оповідей про князя Олега мають фольклорне походження, але вони переосмислюються порівняно з біблійними образами і сюжетами. Так, на основі паралелей між деталями походу Олега і пророцтва Іезекіїля можна зробити висновок про те, що літописець порівнював язичницьку Русь і древній Тир, застосовуючи щодо Русі й Олега висновок пророка: "Ти став жахом, – і не буде тебе во віки". Таким чином літописець засуджує Олега за його гордість і зухвальство, пишучи, що прозвали його Віщим, бо люди тоді були поганями, тобто язичниками. Так книжник робить цілком логічною і природною пророковану волхвами смерть князя під 912 р. Це яскрава біблійна обробка фольклорного сюжету. Те ж саме спостерігається і при творенні інших образів, зокрема Ольги, Святослава, Володимира, Ярослава Мудрого. Фактично епізод смерті князя висвітлює магістральну ідею, закладену в усій його біографії.

Культ вояцької честі, рицарства і геройства поряд із християнськими цінностями визначали стиль життя і діяльності людства в епоху Середньовіччя. Виник образ героя, який виступав носієм цього світогляду – воїна, рицаря. Відповідно і мистецтво шукало певних форм для того, аби зафіксувати цей дух і порив, донести його до нащадків. Жанр героїчної (дружинної, воїнської) повісті найбільшою мірою відповідав настроям доби, яка культивувала рицарські ідеї, підносила на високий п'єдестал героїзм і воїнську честь. Цей жанр був суголосним часові, звучав в унісон із його потребами, інтересами, вимогами. Воїнська повість дійшла до нас у складі літописів епохи Київської Русі, які стали зводами тогочасної літератури, включивши до свого складу і синтезувавши у собі

багато творів доби. У літописі гармонійно поєднувалися історична фактографічність та її художня інтерпретація. М. Грушевський одним із перших сказав про існування жанру дружинної повісті у складі літопису й поставив проблему виокремлення її як окремого жанру (Грушевський, 1993, с. 5). У центрі воїнської повісті – образ героїчної особистості. На відміну від річного запису і літописного оповідання, воїнська (героїчна) повість постає як своєрідне й оригінальне літературне явище. Незважаючи на певну подібність до оповідання, повість відрізняється від нього перш за все тим, що вона більш-менш послідовно витримана у рамках певного літературного стилю. У повісті, як правило, дійсність відображається не безпосередньо, а постає у світлі авторської інтерпретації, забарвлена певним художнім осмисленням. І події, і людина та її поведінка у повісті набувають нових обрисів, далеких від звичної нам за оповіданням документальності. Воїнська повість як окремий літературний жанр остаточно сформувалася у XII–XIII ст. Слід зазначити, що ранні зразки такої повісті є у "Повѣсть вѣрмяньныхъ лѣтъ", але остаточно цей жанр був вивершений авторами Київського і Галицько-Волинського літописів. Саме у цьому жанрі представлено образ не просто правителя, а правителя-воїна, правителя-героя. На відміну від літописного сказання (історичної народної легенди в обробці літописця) та літописного "життя", героїчна повість розгортається навколо постаті героя, будується на основі прагнення автора донести до нащадків цей образ. Водночас вона перевантажена різноманітними фактами, які покликані репрезентувати життя і діяльність рицаря-героя у контексті реальних історичних фактів. Часто ці факти бралися з річних записів. Воїнська повість завжди має сюжет. Такі твори, що описували події до народження автора, ще називають історичними повістями, оскільки книжники Київської Русі розглядали цей жанр як історичні документальні свідчення і прагнули донести до нащадків реальний правдивий образ героя. Найбільш довершена воїнська повість у складі "Повѣсть вѣрмяньныхъ лѣтъ" присвячена князю Святославу. Загалом образ є досить узагальненим. Після смерті царя Симеона Болгарія розпалася на дві частини. Щоб

убезпечити себе остаточно від цього військового суперника, візантійський імператор Никифор Фока вирішив застосувати найулюбленіший стратегічний метод імперії – знищити свого ворога руками іншого народу. Для цього він звернувся до київського князя Святослава, який не змусив себе чекати і 967 р. вирушив у похід на Болгарію. Він швидко захопив схід країни, тому не розв'язалася така бажана для Візантії тривала війна, яка б ослабила Русь і Болгарію. Проте Святослав змушений був швидко вернутися до Києва, аби захистити його від скерованих сюди Візантією печенігів. 969 р. він знову вирушив на Болгарію, хоч тепер Візантія вже захищала цю державу. Похід руського князя був переможним, а до Царгорода залишалось зовсім небагато. У цей час владу у Візантії захопили Іоан Цимисхій та Феофана, убивши Никифора Фоку. Цимисхій запропонував Святославу залишити Болгарію, але той відмовився. Весною 972 р. відбулася велика битва. Візантійський історик Лев Диякон захоплено писав про мужність русів та їхнього князя. Оточений ворогом біля Доростолу, Святослав все ж відмовився відступити. У договорі про перемир'я, підписаному в Доростолі, Святослав домігся двох важливих умов: вивести все своє військо додому озброєним та отримати провіант. Він залишав Болгарію, маючи намір повернутися сюди з новими силами, але загинув на Дніпрових порогах, де його за намовленням греків чекали підступні печеніги. Воїнська повість про Святослава у "Повѣсть врѣмянныхъ лѣт" – яскрава біографія героїчної особистості, факти якої відповідають дійсності. Повість у складі літопису розбита датуванням, що є, очевидно, пізнішим. Цікава інтрига героїчної повісті: Святослав – князь могутньої держави, мандрівний воїн, непереможний у відкритому поєдинку, який трагічно загинув унаслідок підступності ворогів. Воїном він став ще з дитячих років – таким чином автор повісті закладає основу і визначає суть сюжету та інтриги повісті. Святослав першим розпочав битву, коли його мати княгиня Ольга мстилася убивцям свого чоловіка Ігоря. Тоді юний княжич кинув списа, чим ознаменував початок бою для дружини. Літописець пише, що князь Святослав, "възрастшю и възмужавшю, нача воя съвокупляти много и храбры, бѣ бо и самъ хоробръ и легок, ходя

акы пардусь, воины многи творяше. Возь бо по себь не возяше, ни котла, ни мясь варя, но потонку изрѣзавь конину, или звѣрину, или говядину, на угълехъ испекъ, ядыше; ни шатра имяше, но подькладѣ постилаше, а седло въ головахъ; такоже и прочии вои его вси бяху. И посылаше къ странамъ глаголя: "хочю на вы ити" (Повісті врем'яних літ..., 2002, с. 528). Як бачимо, автор акцентує увагу на близькості князя і дружини, він – один із них, що було обов'язковою вимогою тогочасної лицарської моралі. 965 р. Святослав ходив на хозар, 967 р. – на болгар. Коли печеніги 968 р. обступили Київ, він був у черговому поході. Тоді бояри звинуватили князя: "Ты, княже, чужей земли ищешь и блюдешь, а своя ся лишивъ" (Повісті врем'яних літ..., 2002, с. 531). Святослав говорив Ользі, що не любо йому жити в Києві, а хоче сісти у Переяславці на Дунаї. Таке прагнення князя літописець засуджує, вважаючи, що головною рисою правителя має бути патріотизм. Водночас книжник звеличує мужність і сміливість князя, котрий звертається до воїнів перед боєм зі словами: "Уже намъ зудь пасти; полягнемъ мужьскы, братье и дружино!" (Повісті врем'яних літ..., 2002, с. 535), "Уже намъ нокамо ся дети, и волю и неволею стати противу: да не посраимъ земли Рускиє, но ляжемъ костью ту, и мертвый сором не имаеть; аще ли побѣгнемъ, то срамъ намъ; и не имамъ убѣгнути, но станемъ крепко, азъ же предъ вами пойду. Аще моя глава ляжеть, тоже промыслите и себъ". И рѣкоша вои: "идеже глава твоя ляжеть, ту и главы наша сложимъ" (Повісті врем'яних літ..., 2002, с. 535–536). Повість про Святослава – це поетичний твір, "слово", власне, дружинний епос, відповідно до вимог якого твориться й образ героя. Сюжет твору ускладнений численними промовами князя, його виступами перед дружиною, різними додатковими фактами, деталями. Повість сповнена, відповідно до епічної традиції, мандрівних мотивів. Зокрема, до таких належить розповідь про випробування Святослава грецькими дарами, коли він обрав не золото, а меч. Убивство Святослава було для печенігів великою перемогою. Князь Куря наказав зробити із черепа великого руського правителя і воїна чашу, визнаючи його силу і мужність. Літописець, роздумуючи над причинами

смерті Святослава, головним вважає те, що він не прислухався до слів княгині Ольги, не прийняв християнства, а також часто гнівався, прагнучи правити у Переяславці, часто залишав Київ, був надзвичайно войовничим. У "Повѣсть врѣмянныхъ лѣтъ" є яскрава біблійна паралель до образу Святослава, коли він порівнюється із перським царем Кіром. Перелік усіх благ, що стікаються до Переяславця, практично співпадає з приношеннями, які доставляють для будівництва храму в Єрусалимі та відродження міста. Відродити Єрусалим і Храм Господній, за пророцтвом Ісаї, повинен язичник – перський цар Кір. Історія з відрубаною головою Кіра нагадує історію про смерть Святослава. Руський князь правив 28, а Кір – 29 років. Ідея Святослава перенести столицю в Переяславець на Дунаї відображає думку книжника про те, що це місто виконувало свого часу функцію Нового Єрусалиму. Не зважаючи на спротив і заперечення Ольги, Святослав вирушив у похід на Болгарію, повертаючись з якого і загинув. Загалом опис останніх років життя Святослава у "Повѣсть врѣмянныхъ лѣтъ" не є історично достовірним. Більшою мірою це – спроба літописця символічно передати суть подій кінця 60-х рр. X ст. Книжник акцентує увагу на значущості християнських сакральних центрів світу: Єрусалим – Константинополь – Переяславець – Київ. Літописець як справжній патріот своєї землі віддає перевагу Києву. Руський князь Святослав – перш за все великий воїн, і це головна його риса. Він дбає не тільки про себе, а й несе відповідальність за державу, рід, народ. Святослава називали Завойовником, бо за дванадцять років свого князювання (960–762) він суттєво розширив географічні межі Київської держави, долучив до неї ряд племен. Є. Маланюк вдало визначив головну рису характеру Святослава – його "варязтво". Саме цей історичний герой репрезентує героїчну епопею "романтично-юного, щойно обудженого імперіалізму молодій нації, в якій, здавалось, гармонійно зіллялися еллінізм і варязтво, "південь" і "північ", сила і краса. Святославі Завойовникові не пощастило побачити наслідки своєї бравурної чинності – його ранню смерть ціхує такий самий романтизм, як і його життя. Але можна з певністю припускати, що дальші епохи розвитку і

розквіту Київської Держави – епохи Володимира Святого, Ярослава Мудрого, Володимира Мономаха – навряд чи були б здійснені в їх розмірах: Святослав Завойовник дав мірило і для народу і для землі. Можливо – назавжди" (Маланюк, 1992, с. 30–31). Уже перша дружинна повість, якою є повість про Святослава у складі "Повѣсть врѣмянныхъ лѣт", засвідчила поетику монументального стилю, притаманного, зокрема, героїчним повістям епохи Середньовіччя. Характер воїнських повістей визначало прагнення передати ідеї героїчного чину, честі, слави, могутності князя. Літописець наголошував на сміливості, мужності героя, демонструючи ці риси його характеру через слова і справи. Образ героя повісті відповідає певним політичним ідеалам, зокрема тим, речником і носієм яких виступає літописець. Виходячи зі своїх політичних уявлень, книжник оцінює князів. Для нього головним є показати не характер князя, а його діяльність і політичну позицію. Князь – це герой, лицар, репрезентант певного політичного ідеалу, який доповнюється суто особистісними характеристиками, як сміливість, мудрість, відданість державі.

Звісно, героїчний чин, який репрезентують язичницькі князі-воїни у літописі, суттєво вплинув і навіть визначив характер ідеї героїзму в нові часи, зокрема творчості Олександра Довженка. У творі О. Довженка "Україна в огні" актуалізується та інтегрується в нову добу середньовічний героїчний чин і образ воїна, лицаря, створюючи контекст боротьби України та її героїв у боротьбі з фашистськими загарбниками. Письменник апелює і до радянського режиму, який залишив його Вітчизну в огні, що призвело до численних людських жертв і руйнувань. Автор розпочав роботу над кіноповістю на самому початку війни з фашистською Німеччиною. Він художньо осмислює, з глибоким трагізмом пише про ті страшні руйнування, котрих зазнає його Вітчизна. Одним із перших, хто ознайомився з текстом "України в огні" був Микита Хрущов, на той час генерал-лейтенант, з яким автор зустрівся у прифронтовій зоні. Відтоді пішла слава про правдивий твір Довженка, присвячений війні. Радянський режим, не будучи зацікавленим у такій правдивості, відреагував миттєво. І наступного, 1943, року рукопис твору зник. Твір

прочитав Лаврентій Берія і передав Сталіну. Радянські диктатори таких речей не пропускали. Адже у кіноповіді мова йшла саме про Україну, про її людей і захисників-героїв, які постають як нащадки князів Олега і Святослава. Після того, як цього ж року уривки твору були надруковані у пресі, радянська влада відкрито кіноповідь засудила. Довженко був свідомий того, що "Україна в огні" заборонена особисто Сталіним для друку і постановки як кіноповідь. 1944 року Кремль фактично засудив автора, що сам Довженко у своєму "Щоденнику" назвав "роковинами моєї смерті". То був важкий рік для Довженка, про який він написав: "Мене вбила ненависть великих якраз у момент їхньої малості". Сам Сталін назвав твір націоналістичним. На той час це було найбільше звинувачення. Насправді письменник відродив у творі традиції києворуської героїчної повісті з її образом воїна і героїчним чином. Він уболіває за Вітчизну, Україну і закликає до захисту саме її землі, залитої кров'ю та всіяної жертвами. Після того фактично Довженко припинив свою активну творчу діяльність. Перше видання його кіноповіді "Україна в огні" побачило світ 1966 року. Публікація повного тексту була здійснена вже в часи незалежності, 1995 року. Проте поставлену автором проблему почули і вона відіграє й нині свою вагомую роль у розвитку поняття "героїчного чину в українській літературі" та образу героя-воїна. Це втілення і сучасного воїна-героя, котрий боронить Україну від російської агресії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Грушевський, М. (1993). *Історія української літератури*: в 6 томах, 9 книгах. Том 3. Либідь.
- Довженко, О. (2021). *Україна в огні. Вибрані твори. Україна в огні. Ніч перед боєм. Зачарована Десна*. Андронум.
- Задорожна, Л. (2006). Риси етнотипу та етнохарактеристики у системі розвитку української літератури. *Літописна спадщина*. ВПЦ "Київський університет".
- Маланюк, Є. (1992). *Нариси з історії нашої культури*. Обереги.
- Повісті врем'яних літ: Літопис (за Іпатським списком). (2002). *Золоте слово. Хрестоматія літератури України-Русі епохи Середньовіччя IX–XV століть: у 2 книгах. Книга 1*. Аконіт.
- Франко, І. (1976). *Студії над найдавнішим київським літописом*. Зібрання творів : у 50 томах. Том 6. Наукова думка.

REFERENCES

- Dovzhenko, O. (2021). *Ukraine on Fire. Selected Works. Ukraine on Fire. The Night Before the Battle. The Enchanted Desna*. Andronum [in Ukrainian].
- Franko, I. (1976). *Studies on the Kyiv chronicle*. Collection of works: in 50 volumes. Volume 6. Naukova Dumka [in Ukrainian].
- Hrushevskiy, M. (1993). *History of Ukrainian Literature*: in 6 volumes, 9 books. V. 3. Lybid [in Ukrainian].
- Malaniuk, Ye. (1992). *Essays on the History of Our Culture*. Oberehy [in Ukrainian].
- The Primary Chronicle (based on the Hypatian Codex). (2002). *The Golden Word. Anthology of Ukrainian-Rus Literature of the Middle Ages (9th–15th centuries): in 2 books*. Book 1. Aconit [in Ukrainian].
- Zadorozhna, L. (2006). Features of Ethnic Types and Ethnocharacteristics in the Development of Ukrainian Literature. *Chronicle Heritage: A Study Guide*. VPC "Kyivskiy universytet" [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії збірника: 26.11.24

Oksana Slipushko, DSc (Philol.), Prof.

e-mail: o.slipushko@knu.ua

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

Olha Shchelkunova, PhD, Assist.

e-mail: olhashchelkunova@knu.ua

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

MEDIEVAL CHRONICLE TRADITIONS OF HEROIC DEEDS AND "UKRAINE ON FIRE " BY OLEKSANDR DOVZHENKO

This article explores the concept of the medieval chronicle "heroic deed" and its profound impact on the narrative structure and thematic development of "Ukraine on Fire" by Oleksandr Dovzhenko. The research focuses on the analysis of "The Tale of Bygone Years", the earliest chronicle of Kyivan Rus', with particular attention given to the military tales about Princes Oleh and Sviatoslav. These tales, characterized by their depictions of martial valor, defense of the homeland, and resistance against foreign invaders, serve as a foundation for understanding the concept of the "heroic deed".

*The study examines the critical elements of these narratives, with special emphasis on Prince Sviatoslav's legendary motto, "I'm coming at you," which epitomizes the prioritization of martial virtues, courage, and the ethos of selfless service to defend the homeland. This motto, alongside Sviatoslav's unyielding dedication to protecting his land from foreign invaders, illustrates the deep-rooted cultural significance of the heroic deed within the medieval chronicles of Kyivan Rus'. The research delves into how these ideals, steeped in the historical tradition of valor and loyalty, find a renewed and profound resonance in Dovzhenko's *Ukraine on Fire*.*

Dovzhenko draws inspiration from these medieval archetypes, integrating the image of the knight-warrior and the ethos of the heroic deed into the narrative fabric of Ukraine's struggles. His work reimagines the medieval concept in a modern historical context, portraying the Ukrainian people's unyielding fight as a continuation of their ancestors' valor and commitment to freedom. Through this lens, the concept of the heroic deed becomes a timeless symbol of Ukraine's resilience, connecting its medieval legacy to contemporary struggles for sovereignty and justice.

In "Ukraine on Fire", Dovzhenko brings these historical archetypes into a modern framework, portraying Ukraine and its people as heroic figures in their resistance against fascist invaders during World War II. At the same time, the author critiques the Soviet regime, emphasizing its role in abandoning Ukraine to devastation, which resulted in catastrophic human losses and widespread destruction. Through this dual lens, Dovzhenko draws upon the medieval heroic ethos while addressing contemporary political and social realities. The article underscores the continuity of the heroic tradition in Ukrainian literature and its role in shaping national identity, as well as its ability to adapt to new historical and cultural contexts.

Keywords: *Ukrainian literature, Middle Ages, military tale, Oleksandr Dovzhenko, "Ukraine on Fire", concept, heroic deed, national identity.*

Автори заявляє про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The author declare no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.